

Sborník představuje jeden z mála pokusů plasticky zachytit různorodost přístupů i zkoumaných témat v oblasti výzkumu mládeže v československé sociologii, pedagogice, demografii i psychologii koncem sedmdesátých a na počátku osmdesátých let. Sborník ukazuje, že v druhé polovině sedmdesátých let se výzkumu mládeže věnovala (a dále věnuje) řada sociologických, pedagogických i psychologických pracovišť, že výběr řešených problémů z této oblasti je velmi pestrý, nicméně, má parciální charakter. Na druhé straně je však zřejmé, že potřeba komplexního, interdisciplinárního přístupu k dané problematice a koordinace výzkumné činnosti v celé oblasti výzkumu mládeže je více než žádoucí.

Jaroslav Hudeček

Aleš Kabátek a kol.: Sociologický výzkum v práci SSM

Praha, ÚV SSM 1981, 288 s.

Autoři práce *Sociologický výzkum v práci SSM* Aleš Kabátek, Petr Sak, Eliška Freiová, Milan Petrusek a Otakar Volenec jsou sociologové, kteří se delší čas podíleli a částečně ještě podílejí na vědeckovýzkumné činnosti ústředního výboru Socialistického svazu mládeže a získali řadu cenných zkušeností z oblasti vztahů, průniků i střetů mezi sociologickou vědou, výzkumem a řídicími, rozhodovacími a organizačními procesy v naší jednotné organizaci dětí a mládeže. Teoretická reflexe a analýza těchto zkušeností se již po několika let objevuje v příspěvcích jmenovaných autorů — především A. Kabátka a P. Saka — v teoreticko-metodologickém bulletinu ÚV SSM *Impuls*. Poukazují v nich opakovaně na to, že sociologický výzkum je jedním z důležitých zdrojů poznání a informace pro svazácké orgány, je však třeba usilovat o větší sblížení vědeckovýzkumné fronty a svazácké praxe, neboť mezi nimi stále existují určité bariéry bránící skutečně efektivnímu a systematickému využívání sociologických výzkumů i celkovému zvýšení úrovně poznávací činnosti SSM. Nepřekvapí proto, že se výše jmenovaný kolektiv rozhodl napsat příručku pro funkcionáře, pracovníky a aktivisty Svazu mládeže, která podává zasvěcenou informaci o tom, „jaké jsou možnosti i meze sociologického výzkumu, v jakém rozsahu, jakým způsobem a v jakých situacích může výzkum pomoci při řešení politicky závažných nebo složitých otázek“ (s. 6).

Publikace *Sociologický výzkum v práci SSM* je rozdělena do tří kapitol, které jsou doplněny úvodním slovem ke čtenáři z pera hlavního autora A. Kabátka a závěrečným zhodnocením zkušeností z využívání sociologického výzkumu v práci svazu mládeže.

První kapitola má název *Sociologický výzkum mládeže a SSM*. Její první obsáhlá podkapitola vychází z teze, že sociologický výzkum představuje součást a specifickou formu poznávací činnosti Svazu. Autor — A. Kabátek — se v této souvislosti zabývá otázkou rozvoje a zkvalitňování poznávací činnosti jako jednou z cest ke zkvalitnění řídicí a politickoorganizační činnosti Svazu. Odvolává se přitom na dokumenty II. sjezdu SSM a na vystoupení L. I. Brežněva na XVIII. sjezdu Leninského komсомolu. Poté rozebírá otázku vztahu vědy a politiky, ukazuje na vědecký charakter socialistické ideologie a politiky a klade otázku, proč se v podmínkách SSM málo uplatňují znalosti marxisticko-leninské teorie a leninského stylu řídicí práce. Tuto snad poněkud příliš vyhrcoanou otázku pak zodpovídá tak, že existují nedostatky v přípravě řídicích pracovníků SSM všech stupňů (hlavně získávají málo metodických znalostí), v kvalifikační úrovni těchto pracovníků a v úrovni způsobu práce orgánů a zvláště aparátu SSM. Po této dost tvrdé kritice zdůrazňuje potřebu rozvíjet adekvátní poznávací činnost na všech úrovních práce Svazu.

Dále se zabývá definicí poznávací činnosti. Vyzdvihuje nutnost spojení marxisticko-leninské teorie mládeže a organizace mládeže s politickou praxí mládežnické organizace a upozorňuje na to, že poznávací činnost SSM nutně vychází z poznávací činnosti rozhodujícího společenského subjektu — komunistické strany. Poznávací činnost SSM pak definuje jako „systematicky a cílevědomě rozvíjenou aktivitu řídicích subjektů organizace, která prostřednictvím různých forem a metod vede k získání, shromáždění a vyhodnocení informací o stavu a procesech v řízených objektech. V některých případech se tato aktivita a z ní vycházející informace předmětně týkají i samotného subjektu řízení, který tyto aktivity realizuje“ (s. 22–23).

A. Kabátek pak rozebírá význam poznávací činnosti z hlediska její funkce v jednotlivých etapách řídicího procesu a z hlediska leninských principů politického řízení. Ukazuje, že poznávací činnost zasahuje prakticky do všech etap řízení, zvláštní význam však má ve fázi přípravy rozhodnutí a ve fázi jeho průběžné a závěrečné kontroly. Tím, že plní funkci tzv. zpětné vazby, pomáhá rozvíjet demo-

kratické principy řízení Svazu, neboť nepřímou zapojuje do řešení svazových problémů stovky a tisíce členů a funkcionářů organizace.

Velmi závažný a zajímavý je rozbor vztahu poznávací činnosti a leninských principů řízení, kde autor zvláště vyzdvihuje princip hlavního článku, který v podstatě odpovídá dnes zvláště na Západě módnímu termínu „systémový přístup“. Jeho uplatňování v praxi předpokládá znalosti, které jsou v rozhodující míře výslednicí rozvinuté poznávací činnosti.

Nakonec věnuje autor pozornost prostředkům rozvoje poznávací činnosti SSM. Uvádí nejdříve zdroje poznávací činnosti Svazu: osobní styk funkcionářů a pracovníků SSM s mladými lidmi, písemné materiály, svazáckou statistiku, výsledky vědeckovýzkumné činnosti, písemně a ústně vyjádřené názory, kritiky, náměty, doporučení, žádosti apod. Rozebírá tyto zdroje z hlediska jejich významu, ukazuje cesty ke zkvalitňování získaných informací i práce s nimi.

Tuto část považují za velmi významnou. A. Kabátek se zde pokouší o to, co do jisté míry chybí v některých dalších částech, zabývajících se jednotlivými metodami a technikami sociologického výzkumu: Snaží se ukázat, že veškerá poznávací činnost SSM by se měla řídit určitými zásadami, jejichž ignorování snižuje její efektivnost a někdy i validitu, a že tyto zásady vycházejí z obecně platných zásad poznávací činnosti v sociální a politické oblasti, které jsou rozpracovány zvláště v sociologii. Hlubší rozvíjení a konkretizace právě této myšlenky by podle mého názoru napomohly nejen ke zvýšení úrovně poznávací činnosti SSM, ale i ke sblížení mezi sociologií a politickou praxí.

Další dvě části první kapitoly představují vlastně jakýsi úvod do teorie mládeže. A. Kabátek se snaží podat základní charakteristiku mládeže, P. Sak píše o mládeži z pohledu sociálních věd. V některých momentech se tyto dvě části poněkud překrývají — oba autoři se například zabývají vývojem a současným stavem pojetí mládeže, jejím věkovým vymezením a diferenciací. Jedná se vlastně téměř o dvě studie na totéž téma — obě jsou přitom zajímavé, čtivé a přehledně napsané, vycházejí ze soudobé marxisticko-leninské literatury a v závěrech se víceméně shodují. Každý autor ovšem volil svůj přístup k objasnění problémů — A. Kabátek spíše teoreticko-politický, P. Sak vědecko-analytický, a tak se tyto studie i vhodně doplňují. P. Sak věnuje větší pozornost charakteristice jednotlivých skupin mládeže (závěr o jakési protikladnosti vysokoškolských studentů a dělnické mládeže je však poněkud ukvapený), hovoří o dialektice vztahu jedince a společnosti a sociálním zráním mládeže. Velmi důležité je také jeho upozornění na potřebu vytvořit interdisciplinární obor výzkumu mládeže, v němž by se promítaly přístupy sociologické, psychologické, pedagogické, antropologické, ale i dalších věd. Ve studii A. Kabátka je zvláště přínosný pokus o srovnání vědeckých a politických přístupů k mládeži, jakož i postavení mládeže ve společnosti socialistické a kapitalistické.

Poslední část první kapitoly má stejný název jako celá publikace. Autorka E. Freiová se v ní snaží velmi konkrétně a srozumitelně vysvětlit, jak se mýlí ti svazští funkcionáři, kteří se domnívají, že jsou schopni na základě svého v mnoha směrech nutně povrchního a nahodilého poznání formulovat informace, na jejichž základě jsou přijímána závažná opatření s dalekosáhlými důsledky. Dokazuje potřebu specifických nástrojů a specifických přístupů k poznávání jevů a procesů, na něž chceme účinně působit, a neopodstatněnost skepse vůči vědeckým informacím získaným sociologickým výzkumem. Zdůrazňuje, že cena těchto informací a jejich nenahraditelnost je v jejich přesnosti, komplexnosti, systematickosti, v tom, že posunují poznání i do sféry podstaty jevů, jejich vzájemné spjatosti a podmíněnosti.

Druhá kapitola publikace je věnována *vymezení sociologického výzkumu a jeho zadání*. V úvodní části se A. Kabátek zamýšlí nad tím, co je to sociologický výzkum. Poukazuje na jeho složitost a spjatost se sociologií jako vědou, v jejímž rámci plní objevné, heuristické funkce. Specifikou sociologického výzkumu jsou zvláštní výzkumné metody a techniky. Závěrem A. Kabátek vyslovuje přesvědčení, že systematicky a plánovitě rozvíjený sociologický výzkum může významně pomoci při řešení všech závažných a složitých otázek činnosti SSM.

V druhé části kapitoly se M. Petrusek zabývá základními typy sociologického výzkumu. Zdůrazňuje význam přípravné fáze výzkumu, zadavatele upozorňuje na nezbytnost jeho úzké spolupráce s řešitelem zvláště v této přípravné fázi, řešitele na potřebu odpovědět výzkumnou zprávou na zadání, a to jazykem srozumitelným zadavateli. Poté poukazuje na různé typy sociologického výzkumu, jako je výzkum základní a aplikovaný, jehož specifickou formou je výzkum operativní, který lze realizovat na všech úrovních řízení Svazu. Dále hovoří o výzkumech orientačních, popisných a vysvětlujících, z nichž první dva mají v rámci SSM svůj značný význam; o typech výzkumů podle stupně reprezentativnosti, kde opět připomíná, že

i nereprezentativní výzkumy mohou v SSM přinést zajímavé a nové pohledy na určité problémy, upozornit na slabá místa. Dále člení výzkumy na parciální a komplexní, jejichž zvláštním případem jsou výzkumy monografické. M. Petrusek doporučuje, aby v rámci výzkumné činnosti SSM byly promyšleně a perspektivně kombinovány oba tyto typy. Věnuje se i členění podle časové dimenze, a to na výzkumy jednorázové, opakované a dlouhodobé (longitudinální), a upozorňuje, že v SSM dosud nebyl proveden žádný longitudinální výzkum, ač by to bylo nejen možné, ale přímo žádoucí.

V další části druhé kapitoly rozebírá E. Freiová otázku zadání výzkumu. Podává řadu konkrétních a velmi praktických doporučení pro zadavatele i řešitele výzkumných úkolů. Opírá se přitom o své dlouholeté zkušenosti z vědeckovýzkumné činnosti, realizované nejednou právě na objednávku ÚV SSM. Tato část je zvláště cenná pro řešitele — začátečníky a pro zadavatele, kteří toho o sociologii a sociologickém výzkumu mnoho nevědí.

Třetí kapitola knihy je věnována *metodám a technikám sociologického výzkumu*. V úvodu ukazuje M. Petrusek, že sociologie není jen dotazníkové šetření. Uvádí další metody a techniky, poukazuje na jejich význam a potřebu jejich vzájemného doplňování a kombinace.

Další části jsou věnovány podrobnému rozboru jednotlivých metod a technik: O. Volenec se zabývá dotazníkovým šetřením, rozhovorem a dalšími vybranými technikami, E. Freiová píše o pozorování, M. Petrusek o analýze dokumentů, sociometrickém testu a experimentu v sociologii. Tyto části nepřinášejí celkem nic nového, představují však dobrý přehled a úvod do problematiky pro čtenáře, jimž jsou určeny, tj. svazácké funkcionáře — nesociology. Domnívám se, že by splnily svůj účel ještě lépe, kdyby byly více konkretizovány a ilustrovány na příkladech ze svazácké praxe.

Závěrečná kapitola publikace se zabývá zkušenostmi z využívání sociologického výzkumu v práci SSM. Je rozdělena na dvě části. V první podává A. Kabátek charakteristiku výzkumné činnosti v oblasti problematiky dětí a mládeže mezi I. a II. sjezdem SSM z hlediska vývoje její institucionální základny, obsahu a struktury.

V druhé části píše P. Sak o aktuálních otázkách rozvoje výzkumné činnosti SSM. Zdůrazňuje potřebu řešit otázku využívání vědeckovýzkumných výsledků ve svazácké praxi, a to zvláště školením funkcionářského aktivu, publikováním metodik a pořádáním seminářů. Poukazuje na význam koordinace vědeckovýzkumného úsilí v oblasti problematiky dětí a mládeže na celostátní úrovni, mezinárodní spolupráce a dělby práce. Uvádí při té příležitosti zajímavou tabulku o výzkumných pracovištích řešících problematiku dětí a mládeže v bratrských socialistických zemích, z níž je patrné těsné napojení těchto pracovišť na mládežnické organizace a většinou větší rozvinutost a centralizovanost institucionální báze výzkumu mládeže.

Práce *Sociologický výzkum v práci SSM* je v mnoha směrech velmi přínosná a měla by na ni být upozorněna i širší odborná sociologická veřejnost. Bohužel vyšla v nevelkém nákladu 1.500 výtisků jen pro vnitřní potřebu SSM a PO SSM a neprošla důslednou jazykovou úpravou.

Publikace se dotýká vztahu mezi sociologií a politickou praxí (zvláště SSM), zvyšování úrovně poznávací činnosti SSM, teorie a výzkumu mládeže jako nového oboru rozvíjeného na interdisciplinární bázi a některých jeho základních poznatků a východisek, charakteristiky typů, metod a technik sociologického výzkumu, technicko-organizačních otázek jeho provádění na objednávku z praxe, využívání sociologických výzkumů v práci SSM. Má tedy velmi široký záběr a probírá problémy dost nesourodé. Autorům se přitom nepodařilo ani jejich důsledně analytické rozlišení, ani zcela přesvědčivá syntéza. V důsledku toho se publikace rozpadá na řadu částí s větší či menší logickou návazností, s různým podílem autorského přínosu či učebnicových poznatků, teoretického či ryze praktického přístupu. Tímto konstatováním však nechci její význam a hodnotu bagatelizovat. Stojíme zde totiž před náročnými problémy, k jejichž vyřešení bude ještě zapotřebí vykonat mnoho práce. Recenzovaná publikace představuje jeden z prvních kroků na této cestě.